

Kirja-arvio teoksesta Talvitie, Vesa (2015). *Arkipsykologiasta aivotutkimukseen – kysymyksiä psykologian filosofiasta*. Basam Books, Helsinki.

Lyhennetty versio ilmestynyt lehdessä *Niin & Näin*, 90, 3/2016, s. 132-133.

Psykologia tieteenalana ja ammattina

Samuli Pöyhönen, 15.7.2016.

Psykologian identiteetti tieteenalana ja ammattikuntana on jännitteinen. Etenkin akateemisissa yhteyksissä psykologia pyrkii usein erottautumaan muista ihmistieteistä metodisesti luonnontieteitä ja niiden kvantitatiivisia menetelmiä lähellä olevana tutkimusalana. Ihmismielen tutkimuksessa neurotieteen rooli on viime vuosikymmeninä kasvanut merkittävästi, ja parhailla julkaisufoorumeilla psykologisten tulosten tukemisesta aivotason evidenssillä on tullut lähes välttämättömyys. Toisaalta kuten Vesa Talvitie kirjassaan *Arkipsykologiasta Aivotutkimukseen – kysymyksiä psykologian filosofiasta* toistuvasti osoittaa, akateemisen tutkimuksen ulkopuolella työskentelevän psykologin tarkastelukulma ihmismieleen on tyypillisesti toisenlainen. Työuupumuksesta kärsivää tai läheisen kuolemasta masentunutta asiakasta ei ole mielekästä nähdä vain kognitiivisten ja affektiivisten prosessien kokoelmana, vaan tämän tietoisuus ja kokemusmaailma tulee ottaa vakavasti.

Asiakas- ja hoitotyössä arkipsykologian mukainen kuva mielestä muodostaa psykologin ja asiakkaan välisen vuorovaikutuksen perustan. Ihminen nähdään mielentilojensa (esimerkiksi uskomusten, halujen, pelkojen tai suunnitelmien) perusteella käyttäytyvänä vapaana ja vastuullisena toimijana. Toisaalta harva kiistää, että mieli jollakin tapaa asuu aivoissa tai väittää ettei aivojen toiminnan ymmärtäminen olisi mielen toiminnan ymmärtämisen kannalta hyödyllistä. Vaikka psykologia tutkii ihmismieltä, löytyy psykologian sisältä löytyy lukuisia näkemyksiä siitä, miten mielen käsite tässä yhteydessä tulisi ymmärtää. Kun psykologit vielä itse ovat usein haluttomia refleктоimaan tieteenalansa käsitteellisiä perustoja, syntyy psykologian filosofian systemaattiselle tutkimukselle selvä tilaus.

Psykologian filosofia on edelleen varsin vakiintumaton tutkimusalue, ja aiheen tutkijat jakautuvat karkeasti niihin jotka lähestyvät sitä tieteenfilosofian osana, ja niihin joille psykologian filosofia tuntuu tarkoittavan lähinnä mielenfilosofian empiirisesti valistunutta siipeä. Talvitien kirjasta tekee kiinnostavan se, ettei kirjoittaja ole ensisijaisesti tieteen- tai mielenfilosofi, vaikka käsittelee molempien kysymyksiä. Sen sijaan Talvitie on psykologian tohtori ja laillistettu psykoterapeutti. Hän lähestyy omaa alaansa koskevaa filosofista keskustelua hieman kauempaa, usein varsin tieteen tutkimuksellisella otteella. Kirja tekee selväksi sen ettei psykologia ole ainoastaan tutkimusta eikä edes tutkimustiedon soveltamista. Asiakas- ja potilastyön käytännöt ovat yhtä lailla psykologiaa kuin akateeminen tutkimuskin.

Talvitien laaja tarkastelukulma psykologian harjoittamiseen näkyy myös kirjan rakenteessa. Etenkin kirjan alkupuolen filosofisen ytimen muodostaa jo edellä sivuttu arkipsykologian ja akateemisen psykologian välinen jännite. Ensimmäinen luku lähestyy tätä ongelmakenttää mieli-keho-ongelman perspektiivistä. Sitä seuraavat luvut käsittelevät kriittisesti akateemisen psykologian tutkimuskäytäntöjä kuten mielen mittaamista, käsitteenmuodostusta, kausaaliselityksiä, sekä aivokuvantamisen ongelmia. Lopuksi siirrytään perinteisemmistä filosofisista aiheista kohti tieteen tutkimuksellisia kysymyksenasetteluja, joissa tarkastellaan yleisemmin akateemisen psykologian syntyhistoriaa sekä syitä sen opilliselle hajanaisuudelle.

Arkipsykologian ja tieteellisen psykologian rajalla

Arkipsykologian ja tieteellisen psykologian käsitteellinen yhteensovittaminen on osoittautunut hankalaksi tehtäväksi ja se muodostaa kenties psykologian filosofian keskeisimmän ongelman. Yhtäältä arkipsykologinen perspektiivi, joka selittää ihmisen toimintaa tämän uskomusten ja halujen perusteella, muodostaa sosiaalisen vuorovaikutuksemme perustan ja on vaikea kuvitella että esimerkiksi neurotieteelliseen tutkimukseen perustuva teoria ihmisen käyttäytymisen syistä voisi perustavasti syrjäyttää arkipsykologian selitystavat. Alakoulun pihalla syntyneen tappelun selittäminen viittaamalla välittäjäaineisiin ja amygdala-aktivaatioon jättää kuvasta ulos jotakin hyvin olennaista. Toisaalta psykologian tutkijoiden piirissä vallitsee laaja yhteisymmärrys siitä, että ihmismieltä tulee tutkia luonnollisena systeeminä, ja psykologian tulisi tarjota kausaalisia syitä käyttäytymiselle, ei ainoastaan valottaa toiminnan (järki)perusteita. Kutsuttakoon tätä tieteellistä perspektiiviä vaikkapa mekanistiseksi näkökulmaksi mielen selittämiseen.

Tyypillisesti psykologian filosofiassa arkipsykologian ja mekanistisen näkökulman törmäystä on analysoitu esimerkkinä kahden perustavasti erilaisen selitysmallin kohtaamisesta: Kuinka mekanististen selitysten tasolta voidaan nousta arkipsykologian järkipäisesti päämääriään tavoittelevan toimijan kuvaustasolle? Suoraa vastaavuutta näiden tasojen välillä ei tunnu löytyvän. Pikemminkin tuntuu käyvän niin, että kun ihmismielen toimintaa pyritään ymmärtämään mekanistisesta näkökulmasta, arkipsykologian yhtenäinen toimija ikään kuin katoaa tai hajautuu sub-personaalisen mielen kognitiivisten, affektiivisten ja neuraalisten prosessien lomaan.

Talvitie lähestyy ongelmaa toisin. Hän lähtee liikkeelle mielen käsitteen analyysistä sekä mieli-keho ongelmasta. Talvitien mukaan arkipsykologiaan ja tieteelliseen psykologiaan kuhunkin liittyy tietty näkemys siitä, mikä mieli on ja kuinka se olemassa. Tieteellinen psykologia olettaa fysikalismiin (tai emergentismi-kaksoisaspektimonismiin), ja arkipsykologia taas kannan jota Talvitie nimittää dualistiseksi realismiksi. Fysikalismiin liittyy kirjoittajan mukaan oletamus siitä että psykologinen käsitteistö käy aivopuheen kehittymisen myötä tarpeettomaksi. Toisaalta dualistisen realismin mukaan mieli on jotakin aineesta erillistä, ja mielentiloilla on kausaalista voimaa, joten ne voivat saada aikaan käyttäytymistä.

Vaikka Talvitie periaatteessa käsittelee sekä fysikalismiin, emergentismi-kaksoisaspektimonismiin että dualistisen realismin ongelmia, käy kuitenkin nopeasti ilmi, että kirjoittajan ajattelua ohjaa pääasiassa dualistiseen realismiin ankkuroituva mielen käsite, jossa mieli samaistetaan kokemukselliseen tietoisuuteen. Talvitien mukaan tämä tapa ymmärtää mielellisyys on seurausta asiakastyön edellytyksistä. Hän toteaa psykologin ammatillisen uskottavuuden perustuvan siihen, että tämä kohtelee asiakkaitaan tietoisina toimijoina joiden kokemuksellinen todellisuus tulee ottaa vakavasti, ja päättelee: *"Ollakseen asiakkailleen ja ylipäätään työn kontekstissa uskottava psykologin on oltava dualistinen realisti"* (46). Talvitie jopa arvelee, että usko ei-materiaalisen mielen olemassaoloon on edellytys sille, että voi järkevästi esittää perusteita tappamisen moraalille paheksunnalle tai muulle elämän suojelulle (49).

Vaikka pyrkimys tehdä oikeutta arkiajattelun ja hoitotyön kielipeleille on sinänsä kunnioitettava, moni varmasti kavahtaisi ajatusta, että mielen metafysiikan tulisi näin notkeasti seurata psykologin asiakastyön pragmaattisia vaatimuksia. Lisäksi tutkimusnäkökulmasta Talvitien mielen käsitteellä on paikoitellen varsin erikoisia seurauksia. Talvitien mukaan ainoaksi suoraksi tavaksi tutkia mieltä

jää introspektio, ja hän jopa päätyy väittämään että ”psykologian tutkimuskohde ei selvästikään ole mieli” (63).

Perustava ongelma johon mielen ja tietoisuuden käsitteiden samaistaminen johtaa on se, että ajatus mielen tiedostamattomista osista muuttuu hankalaksi käsitteellistää. Niin kognitiivisessa psykologiassa kuin sosiaalipsykologiassakin kuitenkin laajasti oletetaan, että vain pieni osa ihmismielessä tapahtuvasta informaation käsittelystä on tietoisien itsetarkkailun saavutettavissa, ja usein emme ole lainkaan tietoisia käyttäytymisemme todellisista syistä.¹ Tämä on nähdäkseni tärkeä argumentti tietoiseen kokemukseen rajoittuvaa mielen käsitettä vastaan. En myöskään ymmärrä millä tavalla sellainen näkemys mielestä, joka ei rajoitu tietoiseen kokemukseen, olisi esimerkiksi psykiatrisen hoitotyön kontekstissa ongelmallisempi kuin Talvitien omaksuma mielen käsite: Vaikka emme olettaisikaan mielen läpinäkyvyyttä, yhtä lailla psykologin on työssään edelleen otettava asiakkaan puhe ja kokemus vakavasti, ja epäilemättä tietoisien ajattelumallien kanssa työskentely ja niiden muokkaaminen muodostaa keskeisen osan psykologin ja psykiatrin työtä.

Yksi selitys kirjan vaikeuksille mielen metafysiikan analyysissä on käsiteltyjen vaihtoehtojen valikoiman suppeus. Muun muassa mielenfilosofisen funktionalismin erilaiset muodot jäävät lähes tyystin vaille huomiota.² Samoin Dennettin intentional stance –teoria olisi ansainnut enemmän huomiota nimenomaan sellaisena mieleen liittyvän käsitteistön analyysinä, joka mahdollistaa arkipsykologian ja tieteellisen psykologian selitysmallien rinnakkaiselon.

Mistä psykologiset käsitteet tulevat?

Kirjan luvuissa 2 ja 3 esiin nousee Talvitien vahvasti kriittinen näkökulma psykologiseen mittaamiseen ja psykiatriseen luokitteluun. Mitä psykometriset testit mittaavat, ja mihin psykologian konstruktit lopulta viittaavat? Talvitie osoittaa että psykologian tutkimuskohteiden alkuperä on usein arkipsykologiassa ja konstruktit ovat tutkimuksessa tuotettuja kohteita, eivät löydettyjä ilmiöitä kuten luonnontieteen tutkimuskohteet. Aihe on tärkeä: esimerkiksi älykkyys, ahdistuneisuus, narsismi ja adhd ovat käsitteitä, jotka juurtuvat ajatteluun ja yhteiskunnallisiin instituutioihin, ja siten niiden yhteiskunnallinen ja identiteettiin vaikuttava voima voi olla suuri. Siksi niiden kriittinen tarkastelu on perusteltua.

Toisinaan Talvitie kuitenkin ajautuu hyvin lähelle antirealismia psykologian tutkimuskohteiden suhteen. Asennetta ilmentää esimerkkinä käytetty leikkimielinen GAS-syndrooma (guitar/gear acquisition syndrome). Talvitien mukaan GAS on aivan yhtä todellinen mielen ominaispiirre kuin tieteellisen psykologian konstruktinkin (63). Hienovaraisemmin tieteen käsitteiden konstruktio- luonnetta on käsitellyt vaikkapa Ian Hacking.³ Toki käsitteet ja operationalisoinnit ovat aina konstruoituja objekteja, ja niiden genealogiaa tieteen käytännöissä voidaan jäljittää (näin tietenkin myös luonnontieteissä). Sen sijaan tutkitut ilmiöt, joihin käsitteillä pyritään viittaamaan, voivat hyvinkin olla objektiivisia ja monilla toisistaan riippumattomilla tutkimus- ja mittausmenetelmillä havaittavia kohteita. Mielen sairauksien todellisuuden kyseenalaistava antirealismi voikin parhaimmillaan olla vapauden instrumentti, mutta se voi sortua myös vastuuttomaan viisasteluun ja johtaa esimerkiksi potilaan ongelmien vähättelyyn.

Johdatus aivokuvantamisen ongelmiin

Kirjan aivokuvantamista käsittelevä luku on havainnollinen, ja se summaa oivaltavasti viimeaikaista aihetta koskevaa tutkimuskirjallisuutta. Kuvantaminen perustuu usein vahvoille, mutta silti edelleen kiistanalaisille empiirisille oletuksille aivojen toiminnasta, ja kuvia on helppo tulkita väärin. Aivokuvien kritiikki on nähdäkseni eräs paikka jossa tieteenfilosofin asiantuntemus – eräänlainen käsitteellinen kirjanpito sen suhteen mitä evidenssin pohjalta saa ja tulee oikeutetusti päätellä – on erityisen hyödyllistä: Ei liene epäilystäkään siitä, etteikö aivokuvantaminen sinänsä tuottaisi mielen tutkimisen kannalta hyödyllistä informaatiota⁴, mutta kuten Talvitie osoittaa, on tämä täysin eri asia kuin se, mitä päätelmiä voidaan tehdä monivärikuvista, joihin kuvantamisen tulokset julkaisutarkoituksessa pyritään puristamaan.

Kirjan viimeisissä luvuissa tarkastelu kääntyy psykologiatieteen kehitysdynamiikkaan ja sen tieteesosiologiseen kontekstiin. Luvuissa pureudutaan käsitteellisiin siirtymiin, joita nykyaikaisen laboratoripsykologian syntyyn liittyi, sekä pohditaan syitä psykologian kenties väistämättömälle opilliselle hajanaisuudelle. Kaiken kaikkiaan reiluun kahteensataan sivuun sisällytetty laaja kirjo aiheita, joista monen olisi helposti itsessään voinut laajentaa kirjan mittaan. Kirjan lähestymistapa kuitenkin ankkuroituu aitoon pyrkimykseen ymmärtää psykologiaa ja sen käytäntöjä, eikä psykologisen tutkimuksen ja ammattikäytäntöjen tarkastelu typisty vain sarjaksi itsearvoisen filosofisen pohdinnan lomaan sommiteltuja tapausesimerkkejä.

Lähteet

Hacking, Ian 1999/2009. *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (suom. Inkeri Koskinen).

Vastapaino.

Nishimoto, Shinji, An T. Vu, Thomas Naselaris, Yuval Benjamini, Bin Yu ja Jack L. Gallant (2011).

“Reconstructing visual experiences from brain activity evoked by natural movies“, *Current Biology* 21, 1641–1646.

Ross, Don ja David Spurrett (2004). “What to say to a skeptical metaphysician: A defense manual for cognitive and behavioral scientists“, *Behavioral and Brain Sciences*, 27, 603–647.

Wilson, Timothy (2002). *Strangers to Ourselves. Discovering the adaptive unconscious*. Harvard University Press.

Samuli Pöyhönen, VTT

Tutkijatohtori

Käytännöllinen filosofia / TINT, Helsingin yliopisto

¹ Wilson 2002

² Ks. esim. Ross & Spurrett 2004

³ Hacking 1999/2009

⁴ Ks. Nishimoto et al. 2011